

ISSN 1028-5091

НАРОДОЗНАВЧИ ЗОШТИ

4

2015

Олена ЩЕРБАНЬ

УНІКАЛЬНА СЛОБІДСЬКА ВЕСІЛЬНА ПОСУДИНА — «РЮМКИ-ТРІЙЧАТКИ»

Вперше описано, атрибутовано та зроблено спробу проаналізувати унікальний глиняний виріб — глиняні рюмки-трійчатки, згаданий відомими дослідниками-слобожанами Левом Соколовським та Миколою Сумцовим. Виріб уведено в науковий обіг.

Ключові слова: Микола Сумцов, Лев Соколовський, Харківщина, глиняний посуд, культура харчування, рюмки-трійчатки, весілля.

Глиняний посуд — невичерпне джерело знань про традиційну культуру населення України. Тому донині він викликає непідробний науковий інтерес археологів, етнологів, керамологів, культурологів. Але, оскільки в більшості гончарних осередків України (в тому числі — на Слобожанщині) гончарство давно занепало, все складніше виявити нові, виняткові артефакти. В нашій студії мова йтиме про нещодавно віднайдений у фондівій колекції Харківського історичного музею глиняний виріб-посудину особливого гатунку — весільні рюмки-трійчатки. Це унікальний витвір, про який раніше зустрічалися згадки в літературі, а про вигляд та параметри можна було лише здогадуватися.

Вперше про рюмки-трійчатки згадав Лев Соколовський у праці «Гончары в Купянском уезде в 1880 году» (1883). Перераховуючи типи тамтешніх глиняних виробів, він написав: «...Наконець, как роскошь — вазы для воды, цветочные горшки, курильницы, подсвечники, рукомойники, **трійчатки и бублик (3 рюмки вместе)**, статуэткы людей...» [6, с. 47—48]. Дослідник у цій згадці не дав детального опису параметрів і функціонального призначення «трійчаток», як, до речі, й інших, виокремлених ним «как роскошь» посудин.

Наступна згадка про цей виріб міститься в праці Миколи Сумцова «Очерки народного быта (Из этнографической экскурсии 1901 г. по Ахтырскому уезду Харьковской губернии» (1902). Описуючи гончарство та гончарні вироби Охтирки, Боромлі, Межиріча, Котельви й відзначаючи їх занепад, дослідник зауважив, що багато цікавих гончарних виробів старого часу зникло без сліду і пам'яті, не знайшовши опори в збуті серед селян, що ослабили економічно і естетично [7, с. 34—37]. Зокрема «лет 15 (приблизно 1886 рік. — О. Щ.) назад на базарах и ярмарках можно было еще найти, так называемые, куманцы, поливяные кувшины характерной формы, плоские, с отверстием в середине; жидкость помещалась в окружающем отверстии кольца сосуда — красиво и оригинально. Теперь таких не делают. ... Интересны еще вышедшие из употребления **глиняные трійные свадебные рюмки**, связанные между собой полым ободочком. Во все три рюмки наливалась водка, а свадебный гость все их тянул из одной» [7, с. 35]. Тобто, дослідник навів донині унікальні відомості про цю посудину. Хоча з його тексту ми не можемо з'ясувати, в яких осередках виготовлялися

«трійчатки». Очевидно, Микола Сумцов під час своїх досліджень по Охтирщині в 1901 р. вже не бачив цих виробів (написав лишень: «виробництвом їх ніхто не займається»), тож і не придбав їх для музею. Бо вони мали фігурувати серед перерахованих в описі «Каталог виставки XII-го археологического съезда (в Харькове). Этнографический отдел» [2]. З опису довідуємося про їх конструкцію та те, що дослідник бачив такі вироби на торговцях Слобожанщини через кілька років після Лева Соколовського. Тобто, наявні нині писемні наукові згадки дають змогу зробити висновок про те, що глиняні весільні «рюмки-трійчатки» виготовлялися (зокрема, в Куп'янському повіті) і продавалися на Слобожанщині в 1880-х роках. Важливо наголосити, що в дослідженні А. Твердохлебова «Гончарный промысел в Ахтырском уезде в 1881 году» (1885) про цей виріб не згадано [8].

У 1990—2000-х рр. відомості, наведені М.Ф. Сумцовим, повторили інші дослідники. Зокрема, етнограф і керамолог Олесь Пошивайло в монографії «Етнографія українського гончарства. Лівобережна Україна» (1993), описуючи використання глиняного посуду в традиційній українській весільній обрядовості, процитував, дещо змінивши суть твердження Миколи Федоровича: «...У весільних обрядах використовувалися й деякі інші (гончарні вироби. — О. Щ.), які, проте, були характерними лише для окремих місцевостей. Наприклад, Микола Сумцов після етнографічної подорожі по Охтирському пов. 1901 р. писав про побачене: «Цікаві ще глиняні потрійні весільні чарки, які вийшли із вжитку і які зв'язані між собою пустотілим обідчком. У всі три чарки наливалася горілка, і весільний гість всі тягнув з однієї!» [5, с. 255—256]. Як бачимо, далі констатації факту існування рюмок-трійчаток справа не пішла. Описуючи гончарство Слобожанщини керамолог Людмила Метка в монографії «Гончарство Слобідської України в другій половині XIX — першій половині XX століття» (2011) чомусь не згадала про ці вироби [4].

У фондовій колекції Харківського історичного музею вдалося віднайти примірник рідкісного за конструкцією глиняного виробу. В книзі надходжень він значиться під номером КС-503, в колекційному описі — 26228-491, з анотацією «Под-

Рюмки-трійчатки. Глина, гончарний круг, ліплення, проколювання, полива, 10 x 8,5 см. Охтирський (?) / Куп'янський повіт (?) Харківщина. 1880-ті роки. Харківський історичний музей, інв. № КС-503. Фото Дениса Дедіка. Публікується вперше

свечник трійной». Будь-які інші дані відсутні. Але ретельний візуальний аналіз цього артефакту і порівняння його з описом М.Ф. Сумцова дає підстави для висновку, що це не що інше, як «рюмки-трійчатки». Очевидно, виріб з Харківського історичного музею зберігся до сьогодні в єдиному екземплярі (принаймні, нічого подібного досі не введено до наукового обігу). А от місце виготовлення та шлях потрапляння до музею ще доведеться з'ясувати. Переглянувши «Каталог виставки XII-го Археологического съезда (в Харькове). Этнографический отдел» вдалося віднайти назву охтирський «підсвічник для трьох свічок», що надійшов на виставку з Харківського міського музею [2, с. 65]. Є підстави для припущення (з огляду на опис в сучасних інвентарних книгах), що це може бути один і той же виріб. Але для його доказу потрібно здійснити спеціальне дослідження.

Зважаючи на всі наявні на сьогодні відомості, робимо висновок, що виріб, який нині зберігається в Харківському історичному музеї, очевидно, датовано 1880-ми роками. Виготовлено його на Слобожанщині. Найбільш вірогідно — в Охтирському чи Куп'янському повітах.

В результаті візуального аналізу було з'ясовано наступне. Виріб має складну конструкцію. Складається з трьох чарочок, пустотілого обідка («бублика»), трьох ніжок з ненаскрізними отворами. Деталі виготовлено на гончарному крузі з глини, яка внаслідок випалення набула цегляного (коричнево-червоного) кольору. У цільний ви-

ріб ці частини з'єднані шляхом ліплення таким чином, що отвори в денцях чарочок входили в отвір «бублика». А рідина, налита в одну чарочку, наповнювала всі три. Зовні та зсередини конструкцію не ретельно полито поливою зеленувато-болотного відтінку. Що свідчить про додавання в неї, для забарвлення, окису міді. На дотик зовнішня поверхня шерехата, внаслідок випалу неякісної поливи (скоріше за все, під час її підготовки її компоненти були погано перетерті). Помітні також сліди обгорання виробу. Які могли з'явитися внаслідок якоїсь пожежі. Наприклад, що могла статися під час Другої світової війни. Стінка однієї чарочки відреставрована.

Розміри «рюмок-трійчаток»: загальна висота — 8,5 см; висота чарочок — 4 см, висота бублика — 1,5 см, діаметр бублика — 10 см, діаметр краю вінець чарочок — 4,5 см. Вага — 272 грамів.

У результаті здійснення експерименту було з'ясовано, що після наливання в одну чарочку, рідина (вода) рівномірно розподіляється по «бублику», і через отвори наповнює дві інших. Але, загалом, у ємність можна налити лише рівно 100 мл рідини. І, відповідно, як було відзначено М.Ф. Сумцовим, дійсно можна випити налиту в три чарочки рідину з однієї. Лишень потрібно було не розхлюпуючи піднести «рюмки-трійчатки» до рота і обережно випити їх вміст.

Варто згадати і про семантику цієї посудини та її використання. Вживання спиртних напоїв було неодмінною складовою весільного обряду українців. При цьому процесі «трійчатки» були не унікальними глиняними виробами. Зокрема, на Полтавщині використовували полив'яний глечик — *перепієць*. Наприклад, в селі Постав-Муки, вдалося віднайти спеціально виготовлену, унікально декоровану та специфічно використовувану таку посудину [9]. Але місце її у весільному обряді було іншим, ніж аналізовані «рюмки-трійчатки».

Кількість чарочок у досліджуваній посудині не випадкова. Число «три» одне з найбільш використовуваних у весільному обряді. Зокрема, в одному з найдавніших етнографічних описів весільного обряду — праці Григорія Калиновського «Описание свадебных украинских простонародных обрядов, в Малой России и в Слободской Украинской губернии, також и в Великороссийских слободах,

населенных малороссиянами, употребляемых» (1776) згадано *свічку-трійчатку, яку тримала світилка й запалювала мати. Тричі дружко просив дозволу у старости чи «посаженого» дозволу танцювати* [1, с. 168—169]. На весіллях грали «троїсті» музики. Весільне «гільце» іноді мало три галузки, існували такі його назви, як «трійчатка» або «різка трикінцева» [3]. Мені неодноразово траплялися під час польових етнографічних досліджень свідчення респондентів про те, що під час весільного дійства випивали лише по три чарки горілки. І нині зберігся пережиток цього звичаю, акумульований у приказці «Де не були, по три пили».

Число три — одне з найбільш використовуваних в обрядовій практиці. Його семантика — багатогранна. Її висвітлення вимагає аналізу всіх випадків використання цього числа у весільній обрядовості, що виходить за межі даного дослідження. Здогадуюся, що ці вироби могли використовуватися і з символічною і з розважальною (веселити Молодих та гостей) метою. Але, побутували в культурі населення України локально (лише на Слобожанщині) й нетривалий час (відомі лише з 1880-х років).

Отже, віднайдені в музейній колекції унікальні глиняні «рюмки-трійчатки» доповнюють і розширюють наші уявлення про весільний глиняний посуд українців. Вважаю, що фонди наших музеїв ще приховують багато подібних відкриттів. Тому їх дослідження, за умов затухання в нашій країні польової етнографії, набуває особливої ваги.

1. Калиновский Г. Описание свадебных украинских простонародных обрядов, в Малой России и в Слободской Украинской губернии, також и в Великороссийских слободах, населенных малороссиянами, употребляемых (Санкт-Петербург : Типография Х.Ф. Клена, 1776) / Григорий Калиновский // Харьковский Сборник. Литературно-научное приложение к «Харьковскому календарю» на 1889 год. — Харьков : Типография Губернского Правления, 1889. — С. 163—174.
2. Каталог выставки XII-го археологического съезда (в Харькове). Этнографический отдел. — Харьков : Паровая типография и литография М. Зильберг и с-вья, 1902. — С. 139. — (Добавление 8 с.).
3. Лозинський Й. Українське весілля / Й. Лозинський ; опрац. упоряд. і вступ. ст. Р.Ф.Кирчіва. — Київ : Наукова думка, 1992. — 157 с.
4. Метка Л. Гончарство Слобідської України в другій половині XIX — першій половині XX століття /

- Людмила Метка. — Полтава : АСМІ, 2011. — 240 с. — (Українські керамологічні студії; вип. 2).
5. Пошивайло О. Етнографія українського гончарства. Лівобережна Україна / Олесь Пошивайло. — Київ : Молодь, 1993. — 408 с.
 6. Соколовский Л. Гончары в Купянском уезде в 1880 году / Л. Соколовский // Труды комиссии по исследованию кустарных промыслов Харьковской губернии. — Харьков : типография Губернского правления, 1883. — Вып. II. — С. 33—57.
 7. Сумцов Н.Ф. Очерки народного быта (Из этнографической экскурсии 1901 г. по Ахтырскому уезду Харьковской губернии) Профессора М.Ф. Сумцова / Н.Ф. Сумцов // Сборник Харьковского Историко-филологического общества. Т. 13 // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда. Т. II. — Харьков : Печатное дело, 1902. — 57 с.
 8. Твердохлебов А. Гончарный промысел в Ахтырском уезде в 1881 году / А. Твердохлебов // Труды комиссии по исследованию кустарных промыслов Харьковской губернии. — Харьков : типография губернского правления, типография окружного штаба, 1885. — Вып. 3. — 52 с.
 9. Щербань О. Глиняний «перепієць» у весільному обряді українців / Олена Щербань // Чумацький шлях. — 2008. — № 5. — С. 30.

Olena Shcherban

THE UNIQUE WEDDING RECEPTACLE
OF SLOBOZHANSKYNA —
“CUPS-TRIYCHATKY”

The paper is the first attempt of describing, attributing and analyzing of the unique earthen product — earthen cups-triychatky, which were recalled by the famous researchers from Slobozhanshchyna — Lev Sokolovskiy and Nikolay Sumtsov. The product is introduced in the scientific use.

Keywords: Nikolay Sumtsov, Lev Sokolovskiy, Kharkiv region, earthen receptacle, culture of nutrition, cups-triychatky, weddings.

Олена Щербань

УНИКАЛЬНАЯ СЛОБОДСКАЯ
СВАДЕБНАЯ ПОСУДИНА —
«РЮМКИ-ПЛЕТЫ»

Впервые описано, атрибутировано и сделана попытка проанализировать уникальное глиняное изделие — глиняные рюмки-плети, упомянутые известными исследователями слобожанами Львом Соколовским и Николаем Сумцовым. Изделие введено в научный оборот.

Ключевые слова: Николай Сумцов, Лев Соколовский, Харьковщина, глиняная посуда, культура питания, рюмки-плети, свадьбы.